

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրախանյան, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրյան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասպետյան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торг Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торг Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանարվեստին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի	8
Մ. Մ. Շահամուրադյան «Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն	21
Ա. Կ. Զուհարյան Վանակատի հումքի օգտահանման սկզբունքները բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների PXRՖ վերլուծության տվյալների	36
Տ. Է. Հարությունյան Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը	47
Բ. Վ. Վարդանյան Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.)	65
Ռ. Ա. Հովսեփյան Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից	79
ՄԻՋՆԱԴԱՐ	
Տ. Ս. Դալայյան Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ	92
Գ. Հ. Միրիջանյան. Ս. Հ. Աղայան Դիտարկումներ Գեթունյաց իշխանների տիրույթների մասին՝ ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների	106
Ա. Լ. Գրիգորյան Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը	117
Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝ Մետաքսի ճանապարհի համակարգում	125
Ա. Ա. Մարտիրոսյան Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների տնտեսական բաղադրիչի շուրջ	137
Ե. Ե. Վասիկևա Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում	148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՃԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի՛ մեր, դո՛ւրս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիւսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցությունն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԸՐՁԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Արման Անդրիկյան
ՀԱԻ

Կ. ՊՈԼՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ԻՐԱԿԻՃԱԿԸ*

Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքությունը Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու նվիրապետական աթոռներից է, կոչվում է նաև Պատրիարքություն Հայոց Թուրքիո: Պոլստ Հայոց պատրիարքությունը հիմնադրվել է 1461-ին, երբ Կոստանդնուպոլսի գրավումից հետո սուլթան Մեհմեթ II-ը Բուրսայից հրավիրում է տեղի առաջնորդ Հովակիմ եպիսկոպոսին (1461–1478), որի աթոռանիստն էր Սամաթիայի Ս. Գևորգ եկեղեցին, և որն էլ դառնում է նորաստեղծ պատրիարքության առաջնորդը: Սակայն միայն 1543-ին՝ Աստվածատուր Ա-ից սկսած է կիրառվում *Հայոց պատրիարք* տիտղոսը: Մինչև օրս Պոլստ Հայոց պատրիարքությունն ունեցել է 84 գահակալ: 1641-ից մինչ օրս Պատրիարքարանը գտնվում է Գումգավոտում:

Նախքան պատրիարքության հաստատումը՝ Օսմանյան պետության սահմաններում ապրող հայ համայնքներն ընդգրկված էին երեք թեմերում՝ *Սվազի*, կենտրոնը՝ Ս. Նշան վանք, *Էսկյուրիի* (Անկարա), կենտրոնը՝ Ս. Աստվածածին կամ Կարմիր վանք, *Բուրսա* (Պրուսա)–*Քյոթահյա* (Կուտինա)–*Գարամանի*, կենտրոնը՝ Բուրսա: Վերջինիս առաջնորդն էր Հովակիմ եպիսկոպոսը: 14-րդ դարի սկզբին Կ. Պոլսում գործել են Ս. Սարգիս, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցիները, լատինադավան Ս. Նիկողայոս եկեղեցու մի մասը, որը հատկացվել էր հայածես արարողությունների համար: Պոլստ պատրիարքության հիմնադրումից հետո՝ արդեն 17-րդ դարի սկզբին, նրան էին պատկանում Օսմանյան կայսրության տարածքում գոյություն ունեցող բոլոր առաքելական եկեղեցիները: 1900-ականների սկզբին պատրիարքությունն ունեցել է 1181 եկեղեցի և 132 վանք: Այսօր Պոլստ պատրիարքության իրավասության տակ են գտնվում ընդհանուր առմամբ 43 եկեղեցի, որոնցից 42-ը՝ Թուրքիայում, իսկ մեկը՝ Կրետե կղզում: Թուրքիայի 42 հայկական եկեղեցիներից 6-ը գտնվում են Ստամբուլից դուրս՝ Կեսարիայում, Դիարբեքիում, Դերիքում, Իսքենդերուհում, Քըրքքհանում և Վաքրֆլը գյուղում: Պատրիարքության ուղղակի կամ անուղղակի տնօրինության տակ են նաև բազմաթիվ այլ հաստատություններ¹:

Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքներն օժտված են ընդարձակ կրոնական և աշխարհական մասնակի իրավունքներով, նրանք տնօրինել են Թուրքիայի վարչական իրավասության ներքո գտնվող հայության կրթությունն ու լուսավորությունը, տպագրության գործը, բարեգործական և մշակութային հաստատությունները, պետության և համայնքի օգտին հավաքել մասնակի հարկեր²: Օսմանյան կայսրության

* Նյույթը գրվել է նախքան Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մութաֆյանի մահը (08.03.2019) (Խմբ.):

1 Տես՝ *Միմալորյան Ա.*, Սփյուռքի դավանանքային հատվածների խնդիրները և հնարավորությունները, Երևան, 2011, էջ 8–9:

2 Տես՝ նույն տեղում, էջ 20:

սահմանների ընդարձակմանն ու զորացմանը զուգահեռ՝ ընդարձակվել են նաև Պատրիարքության իրավասության աշխարհագրական սահմանները, բարձրացել է նրա դերն ու հեղինակությունը, քանի որ պետության տարածքում բնակվող հայության պաշտոնական ներկայացուցիչ է ճանաչվել Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքը:

17-րդ դարի սկզբին պատրիարքության իշխանությունը տարածվել է օսմանյան տիրակալության բոլոր հայաբնակ շրջանների վրա: Սսի կաթողիկոսարանը, Աղթամարի կաթողիկոսությունը, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքությունը իրենց առաջնորդության իրավունքը զիջել են Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքին: Որոշ ժամանակաշրջան փորձ է արվել ինքնիշխան դիրք գրավել նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ, սակայն դա չի իրագործվել, և Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքությունն օրինաչափորեն ընդունել է Մայր Աթոռի գերագահությունը: Օսմանյան շրջանի վերջին Հայոց պատրիարքը՝ Ջավեն Տեր-Եղիայանը, որը բավական աշխույժ գործունեություն է վարել հատկապես 1918-1922 թվականներին, քեմալական իշխանությունների պարտադրանքով ստիպված էր լքելու Թուրքիան 1922-ին: Դրանից հետո մինչև 1927 թ. Պոլսո Հայոց պատրիարքի գահը թափուր է մնացել, և 1923-1927 թթ. այն վարել է տեղապահ ընտրված Գևորգ եպիսկոպոս Ասլանյանը³:

Թուրքիայի Հանրապետությունում առաջին անգամ Հայոց պատրիարքի ընտրություններ տեղի են ունեցել 1927-ին, և պատրիարք է ընտրվել Մեսրոպ Նարոյանը (1927–1944): Նրա մահից հետո պատրիարքական գահը կրկին թափուր է մնում, և Գևորգ եպիսկոպոս Ասլանյանը երկրորդ անգամ է դառնում տեղապահ (1944–1950 թթ.): Միայն 1950-ի վերջին, երբ անց են կացվում պատրիարքի ընտրություններ, ընտրվում է Գարեգին արքեպիսկոպոս Խաչատուրյանը, որն այդ ժամանակ Լատինական Ամերիկայի Հայոց հոգևոր առաջնորդն էր: 1951-ին վերադառնալով Թուրքիա՝ նա ստանձնում է պատրիարքի պարտականությունները: 1961-ին Խաչատուրյանի մահից հետո պատրիարք է ընտրվում Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանը, որն այդ աթոռի ամենաերկարակյաց գահակալներից էր (1961–1990 թթ.): Նրա ջանքերով համայնքային կյանքում նկատվում է աշխուժություն, աշխատանքներ են տարվում գավառահայության վիճակի բարելավման համար:

1990-ին Շնորհք պատրիարքի մահից հետո Պոլսո Հայոց 83-րդ պատրիարք է ընտրվում Գարեգին արքեպիսկոպոս Քազանջյանը (1990–1998 թթ.), իսկ վերջինիս մահից հետո՝ 1998-ին, պատրիարք է ընտրվում Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մուրթաթյանը⁴:

Պատրիարքները երկար ժամանակ ընտրվել են համայնքի կողմից: Պատրիարքարանը վերահսկելու թուրքական պետության ջանքերն ավելի պարբերական դարձան 1960-ի ռազմական հեղաշրջումից հետո: 1961-ին նախարարների խորհուրդը որոշում ընդունեց, ըստ որի՝ պատրիարքի ընտրությունները պետք է անցկացվեին այն օրը և այն վայրում, որ կընտրեր Ստամբուլի նահանգապետարանը: Դրանից հետո յուրաքանչյուր կառավարություն տարբեր մեթոդներով փորձել է վերահսկել այդ ընտրությունները:

2007-ին տեղի ունեցած ողբերգական միջադեպը ճանապարհ հարթեց, որպեսզի իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունն իրականացնի

³ Տես՝ *Գարրիելյան Հ.*, Թուրքիայի ներքին քաղաքականությունը, Երևան, 2015, էջ 5–7:

⁴ Տես՝ *Մելքոնյան Ռ.*, Ակնարկ Ստամբուլի հայ համայնքի պատմություն, Երևան, 2010, էջ 104–105:

հայկական ընտրություններին երբևէ ամենակուպիտ միջամտությունը: Այդ տարի Ն. Ա. Ս. Մեսրոպ Ս. Պատրիարքը, որն ընտրվել էր 1998-ին, հիվանդացավ: Նրա հիշողությունն ու մտավոր ունակությունները մեծապես վնասված էին, և նա չէր կարողանում կատարել իր պարտականությունները: Մեսրոպի անաշխատունակության պայմաններում իրադրությունից դուրս գալու հարցի շուրջ պատրիարքարանում երկու հակադիր տեսակետ ծագեց: Փոխզիջում փնտրելու փոխարեն՝ երկու կողմերն իրենց հայցերը ներկայացրին ներքին գործերի նախարարություն: Թաղականների խորհուրդը, որը համարվում է պատրիարքարանի «քաղաքացիական թևը» խնդրեց տալ նոր պատրիարքի ընտրության թույլտվություն: Հոգևոր խորհուրդը՝ հոգևորականների մի խումբ, նախարարությանը խնդրեց հավանություն տալ աթոռակից պատրիարքի ընտրությանը: Նախարարության որոշումն անսպասելի էր երկու կողմերի համար էլ: Որոշման համաձայն՝ քանի որ գործող պատրիարքը դեռ ողջ էր, չէր կարող ընտրվել ո՛չ նոր պատրիարք, ո՛չ էլ՝ աթոռակից պատրիարք: Փոխարենը՝ պետք է ընտրվեր պատրիարքի տեղապահ: Այդպիսով, ստեղծվեց «պատրիարքական փոխանորդ» պաշտոնը, որն աննախադեպ էր Հայոց եկեղեցու պատմության և ավանդույթների տեսանկյունից⁵:

Գաղտնիք չէ, որ այսօր պոլսահայ համայնքը կանգնել է մի շարք լուրջ խնդիրների առջև, և պատրիարքի փաստացի բացակայության պայմաններում այդ խնդիրները լուծում չստանալով՝ էլ ավելի են սրվում: Մութաֆյան պատրիարքի անգործունյա վիճակը ստիպեց պատրիարքությանն ու համայնքին՝ ելքի ուղիներ փնտրել ստեղծված վիճակից: Հիմք ընդունելով Հայ Առաքելական եկեղեցու ներքին կանոնադրական որոշակի նորմեր՝ որոշում կայացվեց անցկացնելու աթոռակից պատրիարքի ընտրություններ: Ըստ թուրքական օրենքների՝ պատրիարքի ընտրության թույլտվություն է տալիս Ստամբուլի նահանգապետարանը, որն էլ, իր հերթին, դա ստանում է ներքին գործերի նախարարությունից: Հայոց պատրիարքության անունից դիմում էր ներկայացվել Ստամբուլի նահանգապետարան՝ խնդրանքով, որ թույլ տան աթոռակից պատրիարքի ընտրություններ անցկացնել, իսկ որոշ ժամանակ անց համայնքի անդամներից ձևավորված Նախաձեռնող խումբը, իր հերթին, դիմել էր նահանգապետարան՝ խնդրելով պատրիարք ընտրելու թույլտվություն: Այսինքն՝ հայ համայնքի կողմից երկու տարբեր դիմումներ են ներկայացվել, որոնցում կար մի կարևոր իրավական տարբերություն՝ ընտրել պատրիարք, թե՛ աթոռակից պատրիարք: Այս հարցը որոշակի խնդիրներ ի հայտ բերեց համայնքում, և արդեն առկա տարաձայնություններն էլ ավելի խորացան, իսկ թուրքական իշխանություններն այս իրավական անորոշությունը պատրվակ համարելով՝ ամիսներ շարունակ անպատասխան թողեցին երկու դիմումն էլ: Սկսված գործընթացը ենթադրում էր նաև թեկնածուների առաջադրում: Ըստ Հայոց եկեղեցական ու Թուրքիայի օրենքների՝ Հայ Առաքելական եկեղեցու միայն ութ բարձրաստիճան հոգևորական իրավունք ունեին հավակնելու պատրիարքի աթոռին, որոնցից հինգը հենց սկզբից հրաժարվեցին ընտրություններին մասնակցելուց: Մնացած երեքը՝ Գուգարաց թեմի առաջնորդ Սեպուհ Եպիսկոպոս Չուլջյանը, Գերմանիայի թեմի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Բեքչյանը և Պոլսի պատրիարքության Գերագույն հոգևոր խորհրդի նախագահ Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանը, հայտարարեցին, որ մասնակցելու են ընտրություններին⁶:

⁵ Տես՝ *Սլամբուլի հայ համայնքի արդի իրավիճակը*, Երևան, 2009, էջ 154-155:

⁶ Տես՝ *Մելքոնյան Ռ.*, Պոլսոց հայոց պատրիարքության ներկա վիճակը (Ձեռնարկ), Երևան, 2016, էջ 8-10:

Ի սկզբանե ակնհայտ էր, որ թուրքական իշխանություններն անպայման միջամտելու են այս խնդրին և փորձելու են պատրիարքի գահին տեսնել իրեն նախընտրած թեկնածուին, որը, շատերի կարծիքով, Թուրքիայի քաղաքացի Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանն էր: Մակայն քարոզարշավը հետաքրքիր ընթացք ունեցավ, և թեկնածուների այցերն ու հանդիպումները համայնքի հետ էապես փոխեցին թուրքական իշխանությունների նախատեսած սցենարը:

Գարեգին և Մեայոի սրբազաններն այցելեցին Ստամբուլ և համայնքի հետ հետաքրքիր ու բազմամարդ հանդիպումներ ունեցան: Հատկապես տպավորիչ հանդիպումներ ունեցավ Գուգարաց թեմի առաջնորդ Մեայոի սրբազանը. արդյունքում՝ համայնքում լուրջ ոգևորություն առաջացավ, և կարելի է ասել, որ հենց հայաստանցի թեկնածուն էլ դարձավ ընտրությունների հավանական *ֆավորիտը*⁷:

Հարկ է նկատել, որ համայնքային խնդիրները խորանում են նաև առկա լճացած պայմանների հետևանքով, և ձևավորված *սփարսու քվոյի* պահպանումը կարող է կործանարար լինել: Թուրքական իշխանություններին, իհարկե, ձեռնտու չեն գործույնյա հովվապետի ընտրությունն ու հայ համայնքի առողջացումը, ուստի կանխատեսելի էր, որ նրանք ամեն ինչ անելու էին ճահճացած իրավիճակի պահպանման համար: Համայնքում աթոռակից պատրիարքի ընտրության հետ կապված սպասողական վիճակն արդեն մի քանի ամիս շարունակվում էր, և միայն հունիսի 29-ին Թուրքիայի ներքին գործերի նախարարությունը Ստամբուլի նահանգապետարանի միջոցով, ի վերջո, պատասխանեց հայ համայնքի դիմումներին, որոնցում նշվում էր, որ իշխանությունները նպատակահարմար չեն գտնում ո՛չ պատրիարքի, ո՛չ էլ աթոռակից պատրիարքի ընտրությունները, այլ թույլտվություն են տալիս պատրիարքի տեղապահ ընտրելու համար⁸: Նկատենք, որ արդեն իսկ կար պատրիարքի տեղապահ՝ ի դեմս Պուլտ աթոռի ամենատարեց հոգևորական Շահան արքեպիսկոպոս Սվաճյանի, որը հիշյալ պատասխանից հետո անմիջապես հրաժարական տվեց, և մի քանի ժամ անց պատրիարքության հոգևոր խորհուրդը հապշտապ պատրիարքի տեղապահ ընտրեց Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանին: Այս ամբողջ գործընթացն ապացուցում է, որ թուրքական իշխանությունները մեծապես հետաքրքրված էին և ուղղակի միջամտեցին հարցին:

Մյուս կողմից, նրանց քայլերի տրամաբանությունը հուշում է, որ տեղապահ ընտրելու թույլտվության որոշմանը նրանք հակվել են այն բանից հետո, երբ հասկացել են, որ առկա ռեսուրսները բավարար չեն համահամայնքային ընտրություններում իրենց նախընտրելի թեկնածուի հաղթանակի համար: Այս ամենը բավական բացասական ազդեցություն կունենա Թուրքիայի հայության վրա, և կխորանա համայնքի լճացած ու անորոշ վիճակը: Այն ոգևորությունը, որ նկատվում էր համայնքում քարոզարշավի ժամանակ, անմիջապես տեղը զիջեց հուսախաբությանն ու անորոշությանը: Բացի այդ, ներհամայնքային երկպառակությունները և խմբավորումների միջև պայքարն էլ ավելի են սրվել: Կարելի է ասել նաև, որ Հայոց պատրիարքի ընտրությունն անպայմանորեն կապվում է հայ-թուրքական հարաբերությունների հետ, և թուրքական կողմն այն համարում է իր խաղաքարտերից մեկը, որը հարմար պահի կարող է դրվել շրջանառության մեջ:

⁷ Տե՛ս՝ *Սրամբուլի հայ համայնքի արդի իրավիճակը*, էջ 157-158:

⁸ *Նույն տեղում*, էջ 159-160:

Ավելորդ չէ հիշել, որ նմանատիպ վիճակ, երբ արգելվել է ընտրել Հայոց պատրիարք, Թուրքիայում ստեղծվել էր երկու անգամ. առաջինը, երբ իշխանության եկան քեմալականներն, ու ծավալվեց քեմալական ազգայնականությունը, և երկրորդը՝ 1940-ականներին, երբ երկրում վերելք էին ապրում ազգայնամոլությունն ու պանթյուրքիզմը: Երկու դեպքում էլ համայնքում արձանագրվեցին ետընթաց, խնդիրների սրում ու երկպառակության խորացում: Հաշվի առնելով ներքին գործերի նախարարության որոշումը՝ Հոգևոր խորհուրդը 2010-ի հուլիսին ընտրեց իր ղեկավարին՝ արքեպիսկոպոս Արամ Աթեշյանին՝ որպես պատրիարքական փոխանորդ: Դեպքերի նման ընթացքը հանգեցրեց լուրջ երկպառակության և սրեց լարվածությունը հայկական համայնքի ներսում: Ներքին գործերի նախարարությանը ներկայացված երկու դիմումները միտված էին այնպիսի ընտրական գործընթացի կազմակերպմանը (սոր պատրիարքի կամ աթոռակից պատրիարքի), որ համայնքի բոլոր անդամները պետք է քվեարկեին: Փոխարենը՝ հոգևորականների փոքր մի խումբ ընտրեց պատրիարքական փոխանորդ⁹:

Հայերի համար ներքին գործերի նախարարության միջամտությունն անարդար էր և հակասող իրենց ավանդույթներին: Նրանք արձագանքեցին նախ ստորագրահավաքի կազմակերպմամբ: Մարդիկ, որոնք կարծում էին, թե պատրիարքը պետք է ընտրվի ամբողջ համայնքի կողմից, հավաքեցին 5350 ստորագրություն և 2010-ին ներկայացրին նախարարություն՝ սակայն ապարդյուն: Ապա դատական հայց ներկայացրին վարչական դատարան՝ ձգտելով չեղյալ հայտարարել Ներքին գործերի նախարարության որոշումը: Համայնքի իրավաբանները պնդում էին, որ արքեպիսկոպոս Արամ Աթեշյանին նշանակելով որպես պատրիարքական փոխանորդ՝ նախարարությունը միջամտել է հայկական համայնքի ներքին գործերին և խախտել պետության ու եկեղեցու տարանջատման սկզբունքը: Սա է այն գործը, որ ներկայումս քննում է Թուրքիայի պետական խորհուրդը:

Ներհամայնքային երկպառակության լարվածության աստիճանը երևում է բառապաշարից, որը գործածում է «Ակօս» հայկական հեղինակավոր շաբաթաթերթը՝ Աթեշյանի մասին խոսելիս: Վերնագրերից մեկում, օրինակ, պարբերականն Աթեշյանին ընդգծված անվանում է արքեպիսկոպոս՝ ցույց տալու համար, որ չի ճանաչում նրան որպես գործող պատրիարք: Այսպիսով, ընտրված պատրիարքի ողբերգական հիվանդությունը, հետագայում հայկական համայնքի՝ փոխզիջում գտնելու հարցում ձախողումը և նրա որոշումը՝ դիմել պետության միջնորդությանը (ի հավելումն նրա, որ կառավարությունը յուրաքանչյուր իրավիճակ դիտարկում է որպես պատրիարքարանը վերահսկելու ոսկե հնարավորություն) միասին հանգեցրին սուր ճգնաժամի, որը կարող է տարիներ տևել: Ճգնաժամը վկայում է ոչ միայն պետության հետ հայկական համայնքի ունեցած բարդ հարաբերությունների, այլև թուրքական պետության՝ չնայած կառավարությունների փոփոխությանը, փոքրամասնությունների հանդեպ վարած միջամտության ու մանիպուլյացիայի անփոփոխ քաղաքականության մասին: Պետությունը դիմում է դասական «բաժանիք, որ տիրես» մարտավարությանը, որը ոտնահարում է կրոնական ազատությունն ու չի ծառայում ոչ հայկական համայնքին, ոչ թուրքական ժողովրդավարությանը¹⁰:

⁹ Տես՝ *Չարդյան Հ.*, Կ.Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը (Ձեռնարկ), Երևան, 2014, էջ 8-10:

¹⁰ Տես՝ *Միմսիոյան Ա.*, նշվ.աշխ., էջ 13-15:

2016-ին պաշտոնաթող արվեց Պոլտ Հայոց պատրիարք Մեսրոպ Մուֆաֆյանը: Համապատասխան որոշումը կայացրել է Պոլտ Հայոց պատրիարքարանի հոգևոր խորհուրդը, որի նիստը նախագահել է Սահակ եպս. Մաշալյանը: Պոլտ Հայոց պատրիարքարանում հոկտեմբերի 26-ին կայացած եկեղեցական ժողովի ժամանակ Մեսրոպ Բ Մուֆաֆյանը համարվել է «հանգստյան կոչված պատրիարք»: Մուֆաֆյանը ծանր հիվանդության պատճառով արդեն մի քանի տարի է, ինչ չի կարողանում կատարել իր գործառնությունները, և եկեղեցական օրենքների համաձայն՝ որոշվել է պաշտոնաթող անել նրան ու սկսել պատրիարք ընտրելու գործընթաց:

Նիստում հաշվի է առնվել, որ չկան Մուֆաֆյանի առողջական վիճակի բարելավման մասին լավատեսական կանխատեսումներ: Պոլտ Հայոց պատրիարքի փոխանորդ Արամ արք. Աթեշյանը հայտարարել է, որ իրենք դիմելու են իշխանություններին՝ պատրիարքի ընտրությունները թույլատրելու համար: Աթեշյանն ընդգծել է, որ հայտնի չէ, թե երբ կստացվի թույլտվությունը, որի համար կարող է պահանջվել մեկ կամ երեք ամիս: Սահակ եպս. Մաշալյանն իր հերթին հայտարարել է, որ պատրիարքի ընտրությունների անցկացման թույլտվության համար դիմելու են նոյեմբերին: Պոլտ Հայոց պատրիարք Մեսրոպ Բ Մուֆաֆյանը, որը 84-րդ պատրիարք էր ընտրվել 1998-ին (ներկա դրությամբ նա Թուրքիայի Հանրապետությունում ընտրված 5-րդ պատրիարքն է), 2008-ից անբուժելի հիվանդության պատճառով անգիտակից վիճակում գտնվում է Սուրբ փրկիչ հիվանդանոցում՝ չկարողանալով կատարել իր գործառնությունները: Ըստ եկեղեցական օրենքների՝ եթե պատրիարքը 8 տարի փաստացի չի պաշտոնավարում, խորհուրդն իրավունք ունի նոր պատրիարքի ընտրություն անցկացնելու:

Ներկա դրությամբ շրջանառվում է Պոլտ Հայոց պատրիարքի պաշտոնի 4 թեկնածուի անուն՝ Պոլտ Հայոց պատրիարքի ներկայիս փոխանորդ Արամ արք. Աթեշյան, Պոլտ Հայոց պատրիարքարանի հոգևոր խորհրդի նախագահ Սահակ եպս. Մաշալյան, Գերմանիայի հայ համայնքի հոգևոր առաջնորդ, Գարեգին արք. Բեքչյան և Լոռիի թեմի առաջնորդ Սեպուհ արք. Չուլջյան¹¹: Կարելի է կարծել, որ Թուրքիայի իշխանությունների համար ցանկալի տարբերակը Արամ արք. Աթեշյանն է, որը քանիցս հանդես է եկել հայերի շահերին, մեղմ ասած, չհամապատասխանող հայտարարություններով, նախաձեռնություններով, որոնցից մեկը 2016-ի հունիսի 2-ին Բուրդեսթագի կողմից Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչող բանաձևի ընդունումից 5 օր անց Էրդողանին նամակ հղելն էր, որում ավստասնք էր հայտնել տվյալ բանաձևի ընդունման համար: Այդ ամենի հետևանքով բավական ցածր է նրա վարկանիշը Թուրքիայի հայ համայնքի և Հայաստանի Հանրապետությունում (Էրդողանին հղած հայտնի նամակից հետո չեղարկվել էր Աթեշյանի այցը Հայաստան՝ կապված նրա գործունեությունից առկա մեծ դժգոհությունների հետ):

Դրա համար էլ Թուրքիայի իշխանությունները կարող են ձգձգել 85-րդ պատրիարքի ընտրության գործընթացը (համապատասխան թույլտվությունը պետք է տա Թուրքիայի ՆԳՆ-ն) կամ էլ հետագայում ճնշումներ գործադրել բուն ընտրական գործընթացի վրա: Ընտրական գործընթացը ձգձգելու համար կարող են օգտագործվել Ստամբուլի հայ համայնքի որոշ շրջանակի դժգոհությունները, որոնք պահանջում են հարգել պատրիարքարանի օրենքները, ըստ որոնց՝ պատ-

¹¹ Տես՝ *Չարթյան Հ.*, նշվ. աշխ., էջ 13-15:

րիարքը կառավարում է ցմահ, և նպատակահարմար չէ Մեսրոպ Բ Մութաֆյանի ողջության օրոք սոր պատրիարք ընտրել:

ՀՀ-ի և ընդհանրապես Թուրքիայի հայ համայնքի համար լավագույն տարբերակը, թերևս, Մեպոսի արք. Չուլջյանն է, որը Պոլսո Հայոց աթոռակից-պատրիարքի երեք թեկնածուներից մեկն էր 2010-ին (2009-ին պատրիարքական կրոնական խորհուրդը Թուրքիայի կառավարությունից համապատրիարքի ընտրություններ անցկացնելու թույլտվություն էր խնդրել): Այն ժամանակ հայաստանցի թեկնածուն դարձել էր աթոռակից պատրիարքի ընտրությունների հավանական *ֆավորիտը*՝ ընդգծելով, որ Պոլսո Հայոց պատրիարքարանը պետք է հոգևոր և մշակութային կամուրջ դառնա Երևանի, Անկարայի և հայկական սփյուռքի միջև՝ հատկապես կարևորելով հայերի և թուրքերի երկխոսությունը¹²: Մեպոսի արք. Չուլջյանը, շարունակելով Հրանտ Դինքի ուղին, պնդում էր, որ Հայոց պատրիարքարանը պետք է քաղաքականությունից զերծ մնա: Սակայն 2010-ի հունիսի 29-ին Թուրքիայի կառավարությունը հայտարարեց, որ նպատակահարմար չի գտնում ո՛չ պատրիարքի, ո՛չ էլ աթոռակից պատրիարքի ընտրությունները, և թույլ է տալիս ընտրել միայն պատրիարքի տեղապահ, որն էլ արդյունքում դարձավ Արամ արք. Աթեշյանը: Ըստ ամենայնի, այս անգամ էլ Մեպոսի արք. Չուլջյանը կդառնա *ֆավորիտ*:

Պատրիարքական տեղապահի առաքելությունը լինելու է մայիսի 28-ին կայանալիք պատրիարքական ընտրությունների կազմակերպումը:

Պոլսո հայոց պատրիարքի տեղապահի ընտրություններում 2017-ի մարտի 15-ին տեղապահ է ընտրվել Գերմանիայի հայոց թեմի առաջնորդ Գարեգին արք. Բեքչյանը: Տեղապահի ընտրություններին մասնակցել է 2 թեկնածու՝ ներկայիս փոխպատրիարք, Արամ արք. Աթեշյանն ու Հայ առաքելական եկեղեցու Գերմանիայի թեմի առաջնորդ Գարեգին արք. Բեքչյանը: Պոլսո պատրիարքարանի կրոնական ժողովի ատենապետ, եպիսկոպոս Սահակ Մաշալյանը ևս առաջադրվել էր, սակայն վերջին պահին հանել էր իր թեկնածությունն՝ արք. Բեքչյանի օգտին: Ընտրությունից հետո նախատեսվում է տեղապահի գլխավորությամբ ստեղծել հանձնաժողով, որը կզբաղվի պատրիարքի ընտրությունների կազմակերպմամբ: Սակայն ընտրություններից անմիջապես հետո Արամ արք. Աթեշյանը հրապարակեց Ստամբուլի նահանգապետարանի նամակը, որում ասվում է, թե իրավական տեսանկյունից հնարավոր չէ ընտրական գործընթաց սկսել: Իբրև պատճառ առաջ են բերվում ներհամայնքային խտրություններն ու տարաձայնությունները, ինչպես նաև ներկա պահին արդեն իսկ ճանաչված պատրիարքական փոխանորդի առկայությունը¹³:

¹² Տես՝ *Հացպանյան Ս.*, Հայությունը Թուրքիայում, Երևան, 2017, էջ 8-9:

¹³ Տես՝ Hraparak.am, Ստամբուլի նահանգապետարանը չեղյալ է հայտարարել պատրիարքական տեղապահի ընտրությունը, <http://hraparak.am/?p=140674&l=am%2Fstambuli+na-hangapetarany+chexyal+e+haytararel+patriarqakan+texap+ahi+yntrutyuny>, 15.03.2017:

Arman Andrikyan
*Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA,
 Department of Diaspora researches,*

The Current State of the Patriarchate of Constantinople

Keywords: Patriarchy, Apostolic church, Ateshyan, elections, Turkey, pan-Turkism, priest

Summing up we should say, that in the first chapter we spoke about the religious problems of Armenians in Turkey and about the policy led by Turkish government. Living in a country which government has no adequate attitude towards religious minorities, we need some effective steps to ensure their safety. Because of the lack of these steps Armenian figures in Turkey like Hrant Dink or Sevak Shahi Blkchan became victims of the policy led by Turkey. They repeatedly called for religious and political solidarity to Turkish and Armenian population living in Turkey, but as we saw the Turkish government showed its anti-Armenian policy and revenged on them. On January 19, 2007, Hrant Dink was killed, and on April 24, 2011, Sevak Shahi Blkchan serving in the Turkish army was killed for wearing cross. These two assassinations have not been disclosed yet and to my opinion they will continue until the Armenians in Turkey have power defending their interests both in political and religious platforms.

Speaking about the problems of Islamized Armenians we can say that the situation is the same. Because of the lack of Armenian churches and schools cryptic Armenians do not recognize their identity. And those who recognize their identity do not utter about it being afraid of the pressure of the Turkish government. On my last visit, communicating with the Islamized Armenians I was informed that they were afraid to be converted, as the nationalists, especially “Gray wolves” organization threatened to revenge on them. In those conditions as our church and government act in different international platforms defending the religious problems of Armenians in Syria, so they must defend the interests of Islamized Armenians in Turkey, too.

А. Г. Андрикян
*Институт археологии и этнографии ИАН РА,
 Отдел исследований диаспоры*

Современный статус Константинопольского патриархата

Ключевые слова: патриархат, апостольская церковь, Атешян, выборы, Турция, пантюркизм, священнослужитель.

Турецкое правительство проявляет неадекватное отношение к религиозным меньшинствам, что требует предпринять практические шаги по обеспечению их безопасности. В силу отсутствия последних турецкие граждане Грант Динк и Севак Шахи Блкчан стали жертвами политики, проводимой в современной Турции. Власти Турции неоднократно обращались к турецкому и армянскому населению с призывом к религиозной толерантности и политической солидарности, однако на практике турецкое правительство продемонстрировало свою антиармянскую настроенность. 19 января 2007 г. Грант Динк был убит, а 24 апреля 2011 г. ар-

мянский солдат Севак Шахи Блччан, служивший в турецкой армии, был убит из-за ношения креста. Эти два убийства до сих пор не раскрыты, и на наш взгляд, подобное может иметь продолжение до тех пор, пока армянское население Турции не сможет защитить свои интересы как на политической, так и на религиозной платформе.

Такова же ситуация и в среде исламизированных армян. Из-за отсутствия армянских церквей и школ криптоармяне не ассоциируют себя с армянской идентичностью. Подавляющее большинство этих армян скрывает свое происхождение, боясь гонений со стороны турецкого правительства.

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

- A. A. Bobokhyan**
Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet 8
- M. S. Shakhmuradyan**
Structure and Forms of ‘Desert Kites’ 21
- A. K. Juharyan**
Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia
in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis 36
- T. E. Harutyunyan**
Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site 47
- B. V. Vardanyan**
Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory
of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC) 77
- Roman Hovsepyan**
Plant Remains From Classical Period Jar-Burials
in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia) 79

MIDDLE AGES

- T. S. Dalalyan**
Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining
to the Musical Instruments in the 13th Century 92
- D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan**
Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains
according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources 106
- A. L. Grigoryan**
Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route 117
- Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin**
Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road 125
- A. A. Martirosyan**
On the Economic Component of Household Stone Production Objects
Found from the Dashtadem Fortress 137
- E. E. Vasileva**
Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today 148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

- N. Kh. Vardanyan**
Composition and Functionality of Wedding Joke Song
“Mother of Groom, Come out” in Ceremony 160
- N. H. Khatchadourian**
Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres
in Armenian Folk Lullabies 173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS' SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

<i>A. G. Mikayelyan</i> Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
<i>H. M. Muradyan</i> «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
<i>A. N. Nalbandyan</i> Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
<i>A. G. Andrikyan</i> The Current State of K. Pols Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

<i>А. А. Бобохян</i> Вишапойдные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
<i>М. С. Шахмурадян</i> Структура и формы «пустынных змей»	21
<i>А. К. Джугарян</i> Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
<i>Т. Э. Арутюнян</i> Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
<i>Б. В. Варданян</i> Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н. э.)	65
<i>Р. А. Овсепян</i> Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

<i>Т. С. Далалян</i> Некоторые замечания к мировоззренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
<i>Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян</i> Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
<i>А. Л. Григорян</i> Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Астхик Бабаджанян, Кэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андрикан

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224